

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

Ірина ПРЕЛОВСЬКА (Київ)

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УАПЦ В КИЄВІ У 1920-х РОКАХ

(На матеріалах фондів № 3984 і Р-5 ЦДАВО України)

Насьогодні малодослідженою проблемою у справі вивчення архівних документів і матеріалів з історії Української автокефальної православної церкви (УАПЦ, 1921–1930) залишається питання організації духовної освіти і підготовки кадрів духовенства для цієї конфесії, яка почала оформлюватися в ході українських церковно-визвольних змагань та інституціонально оформилася на I Всеукраїнському православному церковному соборі 14–30 жовтня 1921 р. в Києві. Опубліковані матеріали щодо організації духовної освіти УАПЦ в українській історіографії майже відсутні, лише в літературі української діаспори є деякі праці, які в основному базуються на постановах церковних соборів та інших зібрань головного осередку УАПЦ – Всеукраїнської православної церковної ради (ВПЦР) та спогадах учасників подій.

Дослідження історії організації духовної освіти в Україні до революції 1917 р. має великий доробок. Історики дореволюційної доби з числа професорів та викладачів Київської духовної академії доклали багато зусиль для публікації збірників документальних джерел та створення наукових досліджень з історії Києво-Могилянської академії та КДА¹. На початку ХХ століття в Київській духовній академії було здійснено спробу видати друком збірник документів з історії цього навчального закладу. Сам принцип публікації документів з історії наводить на думку, що його розглядали як один і той самий, не дивлячись на реформи 1817–1819 рр., коли Києво-Могилянську академію було перетворено на КДА².

¹ Див., напр.: *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академиею: В 2-х ч. – К., 1856; *Булгаков М.* История Киевской Академии. – СПб., 1843; *Голубев С.* История Киевской Духовной Академии. – К., 1886. – Вып. 1; *його ж.* Несколько страниц из новейшей истории Киевской Духовной Академии. – К., 1907; *Петров Н.* Значение Киевской Академии в развитии духовных школ в России с учреждением Св. Синода в 1721 – до пол. XVIII века. – К., 1904; *Титов Н.* Преобразование духовных академий в России XIX ст. – К., 1906. – 134 с.; *Чистович И.* Руководящие деятели духовного просвещения в России в XIX столетии. – СПб., 1894.

² Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отделение II (1721–1795 гг.). – К., 1904. – Т. I (1721–1750 гг.). – Ч. 1 / Введ. и прим. Н. И. Петрова. –

З українських істориків діаспори найвідомішим і найпослідовнішим дослідником духовно-освітніх закладів на теренах України є проф. Аркадій Жуковський (нар. у 1922 р.), визначний український науковець, головний редактор “Енциклопедії українознавства”, дійсний член НТШ, іноземний член Національної академії наук України, автор праць, які присвячені дослідженню різних аспектів і напрямків історії української церкви та духовної освіти. В опублікованому Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського біобібліографічному збірникові А.Жуковського праці з історії церкви можна класифікувати кількома напрямками: 1) загальні праці з історії Української церкви; 2) тисячоліття хрещення Руси-України; 3) релігія і церква під советами; 4) церковні постаті (персоналії діячів української церкви); 5) могилознавство і як його складова – історія Києво-Могилянської академії³.

За умови принципової неможливості досліджень в СРСР і УРСР великої кількості тем і цілих напрямків історії України і особливо Української церкви, після відродження Української держави у 1991 р. саме науковий доробок українських вчених діаспори став основою подальших історичних досліджень. Запропоновані напрямки дослідження, періодизація, персоналії, значення для історії Української церкви – все це прислужилося для розвитку сучасних українських наукових студій, особливо після того, як вдалося поєднати архівні матеріали в Україні зі вже існуючими системними науковими дослідженнями.

Аркадій Жуковський багато зробив у справі вивчення діяльності Києво-Могилянської Академії, духовної освіти в Україні в цілому. Багато з його праць витримали декілька перевидань з огляду на їх цінність і значення для української історії. Зокрема, це життєписи самого митрополита Петра Могили⁴ та археографічно опрацьовані тексти символічних книг Петра Могили⁵. Стосовно діяльності київських духовно-богослов-

463 с.; К., 1904. – Ч.2 (Приложения) / Введ. и прим. Н.И.Петрова. – 508 с.; К., 1907. – Т.IV: Царствование Екатерины II (1762–1795 гг.). Киевский митрополит Гавриил Кременецкий (1770–1783 гг.) / Введ. и прим. Н.И.Петрова. – 393 с.; К., 1908. – Т.V: Царствование Екатерины II (1762–1795 гг.). Киевский митрополит Самуил Миславский (1783–1795 гг.) / Введ. и прим. Н.И.Петрова. – 637 с.; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отделение III (1796–1869 гг.). – К., 1910. – Т.1 (1796–1803 гг.) / Пред., введ. и прим. проф. протоиер. Ф.И.Титова. – 853 с.; К., 1911. – Т.2 (1804–1808 гг.) / Пред., введ. и прим. проф. протоиер. Ф.И.Титова. – 944 с.; К., 1912. – Т.3 (1809–1812 гг.) / Пред., введ. и прим. проф. протоиер. Ф.И.Титова. – 1000 с.; К., 1913. – Т.4 (1813–1819 гг.) / Пред., введ. и прим. проф. протоиер. Ф.И.Титова. – 1000 с.

³ Жуковський Аркадій. Біобібліографія: (До 75-річчя від дня народження) / Упор. О.Кучерук. – К., 1997. – С.11–14.

⁴ Його ж. Петро Могила й питання єдності церков. – Париж, 1969. – 283 с.; або перевидання в Україні (К., 1997. – 304 с., з іл.).

⁵ Див., напр.: Катехизис Петра Могили. Оригінал 1645 р. / Пер. Валерія Шевчука; упор. Аркадій Жуковський. – К.; Париж, 1996. – 288 с.; Аналіз Требника Петра Могили // Требник Петра Могили: (Факсимільне відтворення тексту з вид. Києво-Печерської Лаври 1646 р.). – К., 1996. – С.5–23 та ін.

ських шкіл (Киево-Могилянської Академії та Київської духовної академії), то у вивченні цього питання проф. Аркадій Жуковський також здійснив низку публікацій.

У журналі “Український історик” за 1989 рік було надруковано статтю під назвою “Вклад Київської Духовної Академії і її “Трудів” на культурному і богословському відтинках”⁶. Цю статтю було передруковано в київському часописі “Хроніка 2000”. Незважаючи на невеликий обсяг, вона має надзвичайну цінність, оскільки в стислому вигляді подає засади системи навчання в КДА, огляд дисциплін та викладачів відповідних кафедр, описи діяльності найвидатніших представників академічної науки в стінах академії та їх праць, короткий опис часопису “Труди КДА”, зокрема перелік головніших публікацій професорів КДА в цьому часописі⁷.

Але, незважаючи на вже існуючі за кордоном дослідження, документи з організації духовно-освітньої справи в Україні на початку ХХ століття залишаються поки що малодослідженими. Різні аспекти цієї проблеми побіжно зачіпалися багатьма авторами⁸, але спеціальної розвідки поки що не було. Почасти це зумовлено відсутністю публікацій самих документів, в яких містилася б інформація щодо організації освітньої справи в духовних навчальних закладах. Метою написання даної статті є висвітлення питання організації духовної освіти УАПЦ на підставі вивчення документальних матеріалів.

Після початку дослідження матеріалів архівного фонду № 3984 “Українська Автокефальна Церква: відділ керівничий”, який зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (м. Київ, далі – ЦДАВО), з’ясувалося, що частина матеріалів цього фонду належить організації духовної освіти УАПЦ в 1920-ті рр. Зокрема, це стосується діяльності пастирських курсів при ВПЦР, які діяли на території собору св. Софії київської протягом 1921–1922 рр., та невдалої спроби утворити в Києві “Український Богословник”, власне духовну академію УАПЦ у 1927 р. Частково матеріали щодо відкриття “Богословника” збереглися серед документів НКВС (фонд Р-5 того ж архіву). Після 1927 р., коли розпочалося поступове згорання усілякої церковної та релі-

⁶ Жуковський А. Вклад Київської Духовної Академії і її “Трудів” на культурному і богословському відтинках // Український історик. – 1989. – Ч.101/103. – С.50–64.

⁷ Його ж. Вклад Київської Духовної Академії і її “Трудів” на культурному і богословському відтинках // Хроніка 2000. Україна: філософський спадок століть. – К., 2000. – №37–38. – С.482–499.

⁸ Див., напр.: Хижняк З. Киево-Могилянская Академия. – К., 1988. – 268 с., ил.; Климов В., Колодний А. Православна Церква і освіта. Підготовка кадрів духовенства. Церковна наука // Історія релігій в Україні: У 10 тт. / Під ред. А.Колодного. – К., 1999. – Т.ІІІ: Православ’я в Україні. – С.271–293; Шип Н. Освітня і наукова діяльність Київської Духовної Академії (XIX – поч. ХХ ст.) // Всеукраїнська Міжнародна Християнська асамблея “Заповідь нову даю вам: любіть один одного” (Іоан. 13, 34). Науково-практична конференція, Київ, 17–18 лютого 1998 р. Доповіді, повідомлення. – К., 1998. – С.129–132.

гійної діяльності і цей процес для УАПЦ закінчився її ліквідацією на Першому “надзвичайному” соборі в січні 1930 р., ніяких спроб офіційно утворити зареєстрований владою духовно-навчальний осередок не робилося.

Серед матеріалів, які збереглися в архіві, більшість становлять проекти організації “Українського Богословника”, хоча про практичну діяльність свідчать протоколи засідань нарад лекторів, списки викладачів та предметів, які вони мали викладати, звертання до НКВС за дозволом на відкриття тощо.

Збереглися також чернетки списків та письмові роботи слухачів Пастирських курсів УАПЦ 1921–1922 рр., але всі вони маловартісні, оскільки написані на одну тему на папері поганої якості, і свідчать більше про низький загальноосвітній рівень курсантів і не несуть ніякої позитивної інформації. В стенограмах та документах обох Соборів УАПЦ 1921 та 1927 рр. згадки щодо організації духовної освіти мають загальний характер декларації намірів і також малозмістовні. Щоправда, вдалося розшукати серед матеріалів, які стосуються підготовки II Всеукраїнського собору УАПЦ 1927 р., протоколи нарад, де є доповіді, які дещо ширше висвітлюють ті проблеми, які стояли перед УАПЦ у цій галузі діяльності.

Кінець розвитку попередньої системи духовної освіти в Україні поклали революційні події і громадянська війна. Якщо протягом перебування українських урядів при владі – Центральної Ради, гетьмана Павла Скоропадського та Директорії УНР – Київська духовна академія, можливо, й не мала тих засобів для існування, які були до 1917 р., але життя в ній не завмирало, навпаки – велися навіть дискусії про реформування духовної освіти в Україні. Криза настала у 1920 р., коли радянська влада остаточно закріпилася в Україні і наказом більшовицького уряду КДА було закрито. Щоправда, є повідомлення про спробу продовження навчання до 1923 р. приватно, але академічна система вже була приречена, а ті з професорів і викладачів, які не встигли емігрувати, майже всі були репресовані.

У листах, опублікованих прот. Владиславом Ципінім в його “Истории Русской Церкви”, останній ректор КДА еп. канівський Василій (Богдашевський) писав у 1920 р. проф. М.М.Глубоковському про те, що професори КДА знаходяться в стані крайнього зубожіння – В.Попов пішов до села працювати псаломщиком, туди ж збирається проф. М.Скабалланович, проф. М.Смирнов, який щойно перехворів на тиф, шукає парафії в Київському повіті, бо його родина вмирає від голоду. Він також повідомляє в листі, що проф. С.Голубев настільки схуднув від недоїдання і хвороб, що його важко впізнати. Але не зважаючи на це, Академія все-таки існує. Пройшов випуск IV курсу, який нараховував 8 студентів, і один з студентів навіть представив твір на ступінь кандидата богослов'я (в рукопису).

У наступному листі від 14 жовтня 1920 р. еп. Василій повідомив, що Академія практично припинила існування і її неможливо відродити, бо студентів немає і більшість професорів також відсутня. Були відкриті Пастирські курси, на яких читали ті професори, які залишилися в Києві,

були спроби читати лекції приватно по домівках, але все це вже було приречене на відмирання⁹.

Спочатку в Росії, а потім в Україні нова радянська влада проголосила несумісність релігійних поглядів і матеріалістичного світогляду. Початок і подальший розвиток нових гонінь на Церкву супроводжувався заборонами в галузі духовної освіти і реквізицією всього належного цим установам майна – приміщень, фінансів, бібліотек, храмів тощо. З перших декретів і розпоряджень влади більшовиків можна навести постанову про передачу справи виховання і освіти від Духовного відомства, яке раніше було підпорядковане Св. Синоду Російської церкви, у відання Народного комісаріату освіти від 11/24 грудня 1917 р., за підписами В.Леніна, Н.Горбунова, А.Луначарського та ін. Постанова стосувалася церковно-парафіяльних шкіл, учительських семінарій, духовних училищ і семінарій, жіночих епархіальних училищ, місіонерських шкіл, академій тощо¹⁰. У ширше відомому документі – “Декреті про свободу совісті, церковні та релігійні товариства” – після головної тези цього документа (“церква відокремлюється від держави”) в п. 9 зазначалося, що “школа відокремлюється від церкви” і викладання релігійних віровчень у всіх державних і громадських, а також приватних навчальних закладах не допускається¹¹.

Після цього офіційно проголошеного радянською владою припинення діяльності духовно-навчальних закладів, зокрема Київської духовної академії (1819–1920). Питання про підготовку кадрів для православного духовенства в Україні, можливо, спочатку не було таким гострим, як в подальші часи, оскільки кількість освіченого духовенства і взагалі вихованців КДА та інших духовно-навчальних закладів в Україні, які залишилися від попередньої доби існування в складі імперії, була на тодішні потреби достатньою.

Гостра нестача священиків зі спеціальною духовною освітою стане відчутною пізніше з двох головних причин: 1) майже повне припинення організованої систематичної духовної освіти взагалі в СРСР та 2) масові репресії проти “ворожого класового елементу”. Духовна освіта в УРСР була витіснена з життя майже повністю і, згідно з законом про відокремлення церкви від держави, обмежена домашньою формою навчання та віковим цензом, оскільки навіть в домашніх умовах заборонялося навчати дітей Закону Божому, а тим більше давати їм спеціальну підготовку раніше досягнення ними 18 років.

Тут слід зазначити, що справа влаштування духовно-навчального закладу в середовищі УАПЦ не мала ніякого відношення до Київської

⁹ Цытин В., *прот.* История Русской Церкви. 1917–1997. – М., 1997. – Т.9. – С.617–618.

¹⁰ Постановление о передаче дела воспитания и образования из духовного ведомства в ведение народного комиссариата по просвещению 11/24 декабря 1917 г. // Русская Православная Церковь и коммунистическое государство. 1917–1941. Документы и фотоматериалы. – М., 1996. – С.21–22.

¹¹ Декрет СНК о свободе совести, церковных и религиозных обществах от 20 января/2 февраля 1918 г. // Там само. – С.29–30.

духовної академії через зрозумілі причини. З самого початку своєї діяльності Всеукраїнська православна церковна рада перебувала в стані тривалого конфлікту з тихонівським єпископатом в Україні. Одним з головних об'єктів суперечки став собор св. Софії київської, де у 1919–1929 рр. розміщувалася ВПЦР, яка стала на ґрунт радянського законодавства і зареєструвалася на підставі Закону про відокремлення церкви від держави. Виходячи з цього, Софійський собор було передано в користування не екзархату Російської православної церкви в Україні, а Всеукраїнській спільці православних парафій, статут якої був затверджений київським губвиконкомом (постанова № 754 від 10 липня 1919 р.). При соборі, а точніше в кількох будинках поблизу собору на території колишнього монастиря і в приміщенні колишньої духовної консисторії (Володимирська, 24), розмістилась ВПЦР, її президія та ревізійна комісія.

Дозвіл на це було надано радянською владою. Про це свідчить лист за № 2974 від 23 серпня 1919 р., адресований “Голові Ради Київських Православних Українських парафій Михайлу Морозу” від уповноваженого по Київській губернії Всеукраїнської комісії по ліквідації майна релігійних установ усіх культів УКРКОМПОЛІРУ¹². Формально ці приміщення належали Народному комісаріату освіти і планувалося розмістити там архів цієї установи, але згідно з наведеним вище листом Рада отримала ці приміщення в “тимчасове користування” з формулюванням: “поки не знадобиться власникові”, тобто Наркомосові¹³.

Задля задоволення потреб у приміщеннях для навчання та друкування видань ВПЦР, які планувалося видавати якнайскоріше, в своєму листі до відділу народної освіти київського губревкому від 27 січня 1920 р. за № 13 Михайло Мороз звертався з проханням надати приміщення колишньої Київської духовної академії при Братському монастирі на Подолі, яке також тепер перебувало у розпорядженні відділу народної освіти, і тому голова ВПЦР просив передати щойно реквізовані владою споруди разом з шкільним майном для утворення вищої української Духовної школи, де будуть готуватися члени причту, співаки тощо¹⁴.

З таким самим проханням Михайло Мороз звертався до відділу народної освіти Київського губернського революційного комітету 21 лютого 1920 р. (лист № 78), до Київського губернського виконкому 27 квітня 1920 р. (лист № 326) тощо. До питання про утворення Духовної академії ВПЦР поверталася неодноразово, але ж саме радянське законодавство весь час стояло на перешкоді організації духовно-навчального закладу.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у Києві (далі – ЦДАВО). – Ф.3984. – Оп.1. – Спр.34. – Арк.10 (машинопис, оригінал).

¹³ Там само. – Арк.10.

¹⁴ ЦДАВО. – Ф.3984. – Оп.1. – Спр.5: “Листування Всеукраїнської православної церковної ради з Київським губернським революційним комітетом і Київським губернським виконкомом ради робітничих та селянських депутатів про повернення будівель, зайнятих раніше денікінцями, та проведення церковних служб українською мовою”. – Арк.4–5.

Деякі відомості про організацію духовної освіти часів організаційного зростання і подальшої діяльності УАПЦ подав проф. Іван Власовський у своєму “Нарисі історії Української Православної Церкви”¹⁵. Керівним органом з утворення і на перших роках існування УАПЦ у 1919–1924 рр. була друга Всеукраїнська православна церковна рада (ВПЦР) на чолі з Михайлом Морозом і протоієреєм, а з 1921 р. – митрополитом УАПЦ Василем Липківським.

20 вересня 1921 р., напередодні відкриття І-го Всеукраїнського церковного собору УАПЦ, яке було заплановане на 14 жовтня 1921 р., Михайла Мороза було викликано до Харкова, де він дав підписку про недопущення “антирадянських” постанов на майбутньому Соборі. Йшлося про скасування прийнятих на Соборі Київщини 22–26 травня 1921 р. постанов щодо організації церковних шкіл при кожній парафії, вищих катехизаторських шкіл, заснування Всеукраїнського церковно-історичного музею. Планувалося влаштування богословської бібліотеки ВПЦР і з цією метою хотіли просити владу про передачу тих богословських книжок, які вже були скрізь вилучені владою як “тенденційні”¹⁶. Але цією підпискою М.Мороз змушений був відмовитися від здійснення цих проектів¹⁷.

Незважаючи на неприхильне ставлення влади до проектів створення духовних шкіл, ВПЦР не припиняла процесу підготовки священницьких та диригентських кадрів для УАПЦ. Згодом митрополит Василь Липківський писав, що потреба в кандидатах на священство відчувалася болісно увесь час і тому церковна влада УАПЦ в особі ВПЦР весь час мусила дбати про підготовку цих кандидатів¹⁸.

У своєму “Нарисі...” проф. І.Власовський зазначає, що немає ніяких відомостей про діяльність цієї Пастирської школи, окрім тих, які подав благовісник УАПЦ Володимир Чехівський у своїй доповіді на Великих Микільських зборах ВПЦР у 1924 р. За повідомленням В.Чехівського, ця Пастирська школа “випустила значну кількість священодіячів, але скрутний матеріальний стан не дав можливості розвинути справу підготовки священодіячів на належну височінь” (Протокол Зборів, стор. 38)¹⁹.

В ЦДАВО України (м. Київ) збереглися протоколи засідань викладачів та нарад лекторів Пастирських курсів УАПЦ за червень–листопад 1921 р.

¹⁵ Див., напр.: Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р.: Документи і матеріали. – К.; Львів, 1999. – С.382–386 (тут ідеться про загальні засади існування і організації осередків УАПЦ, в тому числі й про обов’язки місцевих органів церковного керівництва у справі підготовки священників і організації лекцій, курсів тощо).

¹⁶ ЦДАВО. – Ф.3984. – Оп.1. – Спр.69. – Арк.2.

¹⁷ Див. докл.: Преловська І.М. ВПЦР – організаційний осередок УАПЦ // Український церковно-визвольний рух і утворення УАПЦ: Матеріали міжнародної наук. конференції в м. Києві 12 жовтня 1996 р. – К., 1997. – С.29–49.

¹⁸ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 тт., 5 кн. – Нью-Йорк, 1961 (Репр. вид. – К., 1998). – Т.4. – Ч.1. – С.244.

¹⁹ Там само. – С.244.

Усі вони віддруковані на машинці і тільки протоколи засідань студентських зборів є рукописними. З цих протоколів можна довідатись, що засідання ради лекторів відбувалися регулярно і вирішували звичайні для духовно-навчального закладу проблеми: успішність, організація учбового процесу, зміни в розкладі. Заняття та лекції для курсантів проходили в аудиторіях при Іллінській церкві (на розі вул. Безаківської (нині Комінтерну) та Жилянської поблизу залізничного вокзалу). Цю церкву було передано Всеукраїнській спілці православних парафій на чолі з ВПЦР однією з перших після собору св. Софії, а Іллінська церква стала осередком Либідської парафії УАПЦ в Києві. Саму церкву було знищено в 30-х роках.

Серед викладачів були майже всі засновники УАПЦ та міські науковці – о. Нестор Шараївський (Голова курсів), о. Ксенофонт Соколовський (секретар), активіст у справі українізації православних парафій Григорій Стороженко, композитор і диригент Дмитро Ходзицький, історик Василь Данилевич, письменниця Людмила Старицька-Черняхівська, її сестра Марія Старицька, о. Никанор Ковальський (інспектор)²⁰ та ін.

Для вступу на Пастирські курси УАПЦ потрібно було скласти вступні іспити у вигляді невеличкого твору на обрану з кількох визначених тем. Теми робіт засіданнями наради лекторів було запропоновано такі: 1) Погляд на сучасний церковно-визвольний рух в українській церкві; 2) Завдання українського церковно-визвольного руху; 3) Завдання священика на селі²¹. Передбачалося створення на цих курсах 2-х груп слухачів – дяківської та священицької. Зазначалося також, що після закінчення курсів надається свідоцтво, але не гарантується посада. В якості оплати за навчання слухачам пропонувалося заплатити грошима або натурою – “3 пуди борошна, 5 фунтів жирів або інших продуктів по вартості”²².

Протокол свідчить, що на засіданні від 23 червня 1921 р. вирішувалося багато питань, пов'язаних з діяльністю курсів. На цьому засіданні були присутні М.Мороз, прот. Василь Липківський, о. Ксенофонт Соколовський, секретар ВПЦР І.Тарасенко, Л.Старицька-Черняхівська, Г.Стороженко, Д.Ходзицький, Є.Тимченко, В.Чехівський і А.Троїцький²³.

Нарада лекторів ухвалила розподіл лекцій та практичних занять між викладачами: 1) філософія релігій (В.Чехівський); 2) підвалини церковного життя (А.Троїцький); 3) загальна історія церковного життя (В.Данилевич); 4) літургіка (лекція) і відправа церковних служб і треб (практичне

²⁰ ЦДАВО. – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.39: “Протоколи засідань викладачів Пастирських курсів. Червень – листопад 1921 р.” – Арк.1 (машинопис, оригінал; протокол підписано головою курсів о. Нестором Шараївським (підпис чорнилом) та секретарем курсів о. Ксенофонтом Соколовським (підпис олівцем)).

²¹ Там само. – Арк.1.

²² Там само.

²³ Протокол засідання лекторів по церковознавству для підготовки причету і працівників українських парафій: Там само. – Арк.6 (машинопис, оригінал; текст протоколу підписано Головою загальної ради лекторів о. Василем Липківським, секретарем о. Ксенофонтом Соколовським і членами ради).

заняття) (прот. В.Липківський); 5) церковне красномовство (лекція – О.Левицький, практичне заняття з ораторського мистецтва – Л.Старицька-Черняхівська і М.Старицька); 6) українська церковна історія – о. К.Соколовський; 7) богослужіння українською мовою (практ. заняття – переклади українською мовою – Є.Тимченко і Л.Старицька-Черняхівська); 8) українське церковне мистецтво (лекція) і огляд пам'яток мистецтва (практичне заняття) – В.Щербаківський; 9) релігійна освіта людності (лекція) і методика навчання Закону Божого (практ. заняття) – о. Нестор Шараївський; 10) теорія співу (лекція) та співу й читання церковне (практичне заняття) – Д.Ходзицький²⁴.

Лекції з огляду сучасного релігійного життя та практичне заняття з організації та проведення церковних зібрань мав читати голова ВПЦР Михайло Мороз. Єдиним практичним заняттям без лекції було викладання основ церковно-парафіяльного звітування, для якого запросили секретаря ВПЦР Івана Тарасенка, який від початку діяльності ВПЦР і до своєї смерті у 1922 р. був діловодом ВПЦР.

Таким чином, на цих Пастирських курсах читали не просто викладачі-лектори, а, так би мовити, “живі класики” церковно-визвольного руху, які самі стояли біля витоків УАПЦ; з іншого боку – представники міської наукової та мистецької інтелігенції. Урочисте відкриття з відправою молебну було заплановано на 3 липня 1921 р. (п. 4). Увечері того ж дня о 18 год. в Івано-Богословському приділі храму св. Софії Володимир Чехівський мав читати першу лекцію на тему про завдання Пастирських курсів²⁵.

На цьому ж засіданні наради лекторів Пастирських курсів від 23 червня 1921 р. було ухвалено запросити лекторів до складу просвітницької секції ВПЦР як постійних членів (п. 3), визначено обсяг платні лекторам в обсязі 5000 крб. за лекцію (або натурою по вартості) (п. 3.)²⁶. Але деякі зміни у складі викладачів відбулися через декілька днів, коли пройшло засідання Ради лекторів 3 липня 1921 р., на якому були присутні прот. Василь Липківський, прот. Степан Орлик, о. Ксенофонт Соколовський, Г.Стороженко та Д.Ходзицький²⁷. “Інспектором лекцій” було призначено прот. Степана Орлика, головою Ради лекторів обрано прот. Василя Липківського, завідуючим – о. Ксенофонта Соколовського.

Ймовірно, ці курси почали діяти, бо з'явилися проблеми із запізненням викладачів на лекції через складності в дорозі. Оскільки головним осередком ВПЦР залишалася св. Софія, а заняття відбувалися поблизу залізничного вокзалу в Іллінській церкві, то сполучення між ними було досить поганим. Принаймні саме скарги на запізнення через “складності подо-

²⁴ Там само. – Арк.6.

²⁵ Там само. – Арк.6-зв.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. – Арк.7–8 (протокол засідання ради лекторів по підготовці членів причету українських парафій від 3 липня 1921 р. Арк. 7 і 8 – це ідентичні копії цього протоколу і оригіналом є арк.8, оскільки на ньому є оригінали підписів Голови Ради – о. Василя Липківського і секретаря ради – о. Ксенофонта Соколовського).

рожі” стали причиною змін у розкладі занять курсів. На засіданні Ради лекторів курсів з підготовки членів причту українських парафій від 12 липня 1921 р., яке відбулося о 6 год. вечора, було винесено ухвалу про складення нового розкладу з урахуванням можливостей проф. В.Щербаківського – йому спеціально було віддано всі 3 лекції підряд у вівторок, починаючи з 3 год. дня²⁸. На цьому ж засіданні було вирішено для поліпшення навчання читанню та церковним співам зобов'язати курсантів бути присутніми на кожній щоденній відправі під проводом прот. Степана Орлика-Волинського і щоб всі слухачі по черзі брали участь в церковному читанні²⁹.

Сам прот. Степан Орлик-Волинський чомусь відмовився від лекцій з церковного красномовства і їх читання ухвалили передати для прот. Нестора Шараївського (п. 4). Після курсів планувалося проведення колоквиумів та іспитів. Ухвалили також засідання Ради лекторів проводити по неділях о 6 год. вечора. Цікаво зазначити, що ті принципи демократії і соборноправності, принцип широкої участі мирян в церковному житті також запроваджувалися в діяльності цих курсів. Було, напевно, змінено і сам принцип спілкування і взаємини між викладачами і студентами, на відміну від попереднього устрою Київської духовної академії. Стосунки між керівництвом Пастирських курсів і курсантами мали бути демократичнішими ніж, наприклад, у колишній КДА. Принаймні про це свідчать протоколи засідань курсантів для обрання виконавчої ради. Представника ради було делеговано до Ради лекторів Пастирських курсів УАПЦ, про що свідчить резолюція М.Мороза на протоколі засідання загальних зборів слухачів перших українських пастирських курсів: “Визнати бажаним, аби до складу Ради лекторів Виконавча Рада вирядила свого представника, 8 липня [1921 р.]”³⁰.

Перші загальні збори слухачів курсів відбулися 5 липня 1921 р. Присутніх було 53 курсанти, головував Добровольський, секретарем був Гулій. Кандидатами до складу виконавчої ради Пастирських курсів було обрано Добровольського (голова), Гулія (товариш голови), Маєвського (секретар), Пивоварчука, Сорокопуда, Тарасенка (бібліотекар), а Костогриза, Надимського та Вірника – кандидатами до членів виконавчої ради курсантів³¹.

Нові зміни в складі керівництва Пастирських курсів УАПЦ було внесено на засіданні від 13 липня 1921 р., коли було ухвалено до складу адміністрації ввести прот. Степана Орлика-Волинського на посаду інспек-

²⁸ Там само. – Арк.9 (протокол засідання ради лекторів від 12 липня 1921 р. Арк. 9 і 10 – це машинописні копії одного протоколу, обидві з підписами Голови Ради лекторів о. Василя Липківського і секретаря, яким на цей раз був прот. Степан Орлик).

²⁹ Там само. – Арк.9.

³⁰ ЦДАВО. – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.37: “Протокол зборів українських пастирських курсів. Липень 1921 року”. – Арк.1 (zareestrowane у канцелярії ВПЦР прохання від загального зібрання студентів курсів. Арк. обсягом в 1/4 листа з двома штампами ВПЦР і двома резолюціями, писаними червоним чорнилом, Голови ВПЦР М.Мороза).

³¹ Там само. – Арк.2.

тора-вихователя, М.Пивоваріва – помічником інспектора і зав. господарством, а о. Ксенофонта Соколовського призначити загальним наглядцем і секретарем Пастирських курсів³².

На іншому засіданні наради лекторів курсів від 30 вересня 1921 р. було знову складено новий розклад занять і призначено викладачів: о. Василь Липківський (Св. Письмо Старого Заповіту, літургіка), В.Чехівський (Св. Письмо Нового Заповіту, філософія релігії), о. Нестор Шараївський (догматичне і моральне богослов'я), М.Мороз (сучасний устрій української церкви), о. Ксенофонт Соколовський (українська церковна історія) тощо.

Відомий український композитор Памфіл Демуцький тепер мав викладати церковний спів, а попередній викладач – Дмитро Ходзицький – повинен був читати церковний статут. Запрошений до читання на курсах історик В.Данилевич мав читати загальну церковну історію. Було додано нові предмети – церковне господарство (А.Синявський), церковну географію (Г.Стороженко), канонічне право (прот. Василь Липківський) та ін. За відсутності прот. Степана Орлика-Волинського, який разом з прот. Павлом Погорілком повинен був їхати до грузинського католикоса Леоніда (Окропирідзе) як кандидат на висвячення на єпископа³³, було призначено нового інспектора Пастирських курсів – Никанора Ковальського, який викладав на цих курсах богослужбову мову³⁴.

Наприкінці 1921 р. інспектор Пастирських курсів о. Ксенофонт Соколовський подав план діяльності церковно-просвітницького відділу ВПЦР (датований 14 грудня 1921 р.), де запропонував низку заходів для поліпшення організації навчання кандидатів у священники УАПЦ та утворення постійно діючих духовних шкіл³⁵. Зокрема, о. Ксенофонт запропонував скласти повний систематичний і закінчений “програма наук”, який відповідав би вимогам тогочасного церковного життя, організувати позашкільне навчання слухачів, зібрати і упорядкувати бібліотеку за завчасно складеними списками книжок, причому для вчителів утворити окрему бібліотеку³⁶.

У своєму плані заходів о. Ксенофонт Соколовський відзначив дуже низький рівень підготовки слухачів, і це зрозуміло, адже після тривалої перерви в існуванні попередньої системи навчання, яка була викликана Першою світовою війною, революціями, інтервенціями та іншими несприятливими умовами, нова система навчання ще не сформувалася і ціле покоління виростало поза рамками систематичної освіти. Причиною, яка можливо негативно впливала на підбір контингенту абітурієнтів, слід вважати негативне ставлення частини віруючого населення в Україні, яке залишалося

³² ЦДАВО. – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.38. – Арк.1.

³³ Див детальніше про це: *Преловська І.* З історії змагань за автокефалію національних православних церков у Грузії і в Україні (на матеріалах фонду №3984 ЦДАВО України) // *Розбудова держави.* – К., 1998. – №9–10. – С.97–106.

³⁴ ЦДАВО. – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.39. – Арк.1.

³⁵ Там само. – Спр.51. – Арк.1–1-зв. (оригінал записки о. Ксенофонта Соколовського, виконаний від руки чорнилом).

³⁶ Там само. – Арк.1–1-зв.

в складі парафій Українського екзархату Російської православної церкви на чолі з патріаршим екзархом архієпископом Михаїлом (Єрмаковим), і тому, мабуть, багато здібних і віруючих юнаків не йшло в освітні заклади УАПЦ.

З іншого боку, ще однією негативною рисою слід вважати сам підхід до кандидатів на навчання і на висвячення в середовищі УАПЦ – головний наголос робився на ідейність та церковно-громадянську активність кандидата і висловлювалися сподівання на те, що власне церковній справі він потім сам потрохи навчиться. Можливо, згодом це й призвело до того, що поступово владу в УАПЦ перебрали на себе ті, про кого згодом митрополит о. Василь Липківський писав: “Цілком природньо, що й до УАПЦ під час найбільшої народньої завірюхи залетіло немало легкого, просто авантюриницького пороху... Таких авантюриників було мабуть немало і на Першому Всеукраїнському Соборі, навіть в його президії...”³⁷ Тому для упорядкування діяльності Пастирських курсів та з урахуванням характеру контингенту слухачів у плані зазначалось, що треба широко оголосити правила прийому, виробити внутрішній розпорядок життя, організувати підготовчі курси або лекції в повітах.

Для тих, хто збирається на служіння в церкві без курсів, за планом о. Ксенофонта Соколовського передбачалося складання іспитів за спеціальною програмою та відповідною літературою для підготовки. Навіть після закінчення курсів о. Ксенофонт пропонує не припиняти роботу – організувати бібліотеки на парафіях, підбирати збірки книжок для пастирського удосконалення, проводити пастирські збори та обговорення, організувати гуртки благовісників та проповідників, писати літописи парафій, особливо від часу їх українізації тощо³⁸.

За 1922 рік збереглися тільки фрагментарні відомості про діяльність Пастирських курсів УАПЦ. Професор Іван Власовський взагалі зазначає, що він не має ніяких відомостей про їх діяльність за 1922 рік³⁹. В архіві ж збереглося декілька протоколів за цей рік. Це протокол від 21 лютого 1922 р., де було ухвалено новий склад президії Ради лекторів (М.Мороз – голова, М.Пивоварів – його заступник, завідуючий Пастирськими курсами; В.Павелко – секретар, прот. Костянтин Янушівський – член президії)⁴⁰.

Тобто за півроку практично повністю помінявся керівний склад і це зрозуміло. Багато з попередніх викладачів отримали єпископську хіротонію, о. Ксенофонт Соколовський та деякі інші члени курсів вийшли з УАПЦ на Першому Всеукраїнському церковному соборі 14–30 жовтня 1921 р. як незгодні з пресвітерською хіротонією митрополита Василя Липківського, почалися проблеми з реєстрацією УАПЦ в органах влади – і тому ця справа почала занепадати.

³⁷ Цит. за: *Власовський І.* Вказ.пр. – С.161.

³⁸ ЦДАВО. – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.51. – Арк.1-зв.

³⁹ *Власовський І.* Вказ.пр. – С.244.

⁴⁰ ЦДАВО. – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.71: “Протоколи засідань викладачів пастирських курсів III-ої черги, 1922 рік”. – Арк.3.

В іншому протоколі засідання Ради лекторів від 6 березня 1922 р. було затверджено попередній протокол (п. 1 протоколу), новий розклад лекцій, який склав В.Павелко (п. 2), обговорено питання про дозвіл праці Пастирських курсів від влади (п. 3), зміни в розкладі занять, які виникли внаслідок хвороби викладача В.Данилевича (п. 4), необхідність складення кожним лектором програми занять (п. 6)⁴¹. Останній протокол засідання Ради лекторів Пастирських курсів УАПЦ датований 8 липня 1922 р. На цьому засіданні були присутніми професори В.Чехівський та В.Данилевич, свящ. Д.Щербаківський, К.Янушівський та В.Павелко.

На засіданні обговорювалися результати іспитів, платня лекторам і організаційні питання влаштування свята з приводу закінчення Пастирських курсів у неділю 9 липня 1922 р. у Софійському соборі⁴². Ніяких відомостей про студентський склад, кількість викладачів не знайдено. Діяльність Пастирських курсів у 1922 р. була припинена владою і УАПЦ надалі не мала постійної можливості підготовки та навчання кандидатів на священників. Подальші події, пов'язані з наростанням протистояння радянської влади і УАПЦ, звичайно, не сприяли розгортанню освітніх програм і організації богословської освіти.

Відомо тільки, що підготовка священників велася, але не на базі навчального закладу, а на місцях. Низька якість підготовки таких священників дуже швидко призвела до загострення проблеми кадрів для УАПЦ і тому питання підготовки богословів весь час стояло на порядку денному, але тривалий час не вирішувалося через зовнішні обставини. Питання про організацію духовної освіти УАПЦ докладно обговорювалося на засіданнях передсоборної комісії, яка зібралася для підготовки II Всеукраїнського Православного церковного собору УАПЦ. У протоколі засідання передсоборної комісії УАПЦ від 29 липня 1927 р. у соборі св. Софії на вечірньому засіданні серед інших питань з підготовки Собору було розглянуто питання “Церковно-освітня справа УАПЦ” (розділ 6)⁴³.

Доповідачем з цього пункту порядку денного був єп. Яків Чулаївський, який у своїй доповіді зазначав, що “церковно-освітня справа надзвичайно велику вагу має й матиме, фахівці первісного навчання мали великий вплив на науку й мистецтво. Слід вирішити головне питання: як в сучасних умовах організувати церковну освіту. Перш за все потрібно перевести реорганізацію відділу при ВПЦР. Одного завідуючого не досить, треба завести Колегію освітню”⁴⁴. Далі він торкнувся питання про шкільну церковну освіту, зазначивши, що потрібна школа для підготовки священослужителів і зачитав проект статуту Богословської школи. Доповідач також наголосив на необхідності поширення засобів самоосвіти, а саме: передплата на журнали, складання рефератів, бесіди. Далі він торкнувся декількох напрямків церковно-освітньої діяльності УАПЦ.

⁴¹ Там само. – Арк.5.

⁴² Там само. – Арк.1.

⁴³ Там само. – Спр.167. – Арк.128.

⁴⁴ Там само. – Арк.128.

Серед сучасних завдань і методів церковно-освітньої праці він назвав наступні: а) підготовка священодіячів: пастирів, організаторів, учителів, проповідників, диригентів, читачів; б) церковна освіта всіх членів церкви; в) релігійно-християнська освіта серед людності, що не належить до церкви; г) організація наукової богословської праці в церкві. Він також визначив методи церковно-освітньої праці: а) шкільний; б) церковно-практичний; в) самостійний – індивідуальний і спільний; г) індивідуально-учительський; д) наукова праця – індивідуальна й спільна.

Далі єп. Яків Чулаївський визначив форми організації богословської освіти. Основною формою організації систематичної богословської освіти є школа, яка в умовах життя Української церкви “має своїм завданням дати знання сучасного рівня богословських наук і їх літератури й розвинути до верху сучасного мистецтва уміння учеників говорити й писати в сфері богослов'я. Це завдання можна виконати за 3 роки, коли до богословської школи прийматимуться особи, що загальну освіту достатньо засвоїли”. На думку доповідача, духовна школа повинна мати автономію⁴⁵. Серед інших форм богословської освіти було названо наступні: 1) Періодичною формою богословської освіти повинні бути курси священодіячів і церковно-освітні з'їзди священодіячів; 2) Постійною формою церковно-богословської освіти є й індивідуальне учительство священника й єпископа; 3) Окремою формою церковно-богословської освіти є індивідуальна й спільна богословська освіта.

Важливим моментом у доповіді єп. Якова Чулаївського з питань організації духовної освіти УАПЦ був виклад засобів церковної самоосвіти: 1) Першим засобом церковної самоосвіти є самодіяльна участь в церковному житті: організації, читанні, співі, проповіді, письменстві, церковному служінні; 2) Індивідуальна самоосвітня праця йде через все життя кожного члена церкви шляхом: а) удосконалення в молитві й добродійстві; б) єднання з світильниками Божої Премудрості, в постійному читанні їхніх християнських творів; в) удосконалення в церковному мистецтві (співи, музика, виразне читання); 3) Спільна самоосвітня праця йде: в народних співців, читців, проповідників й хорах. Допоміжним засобом спільної самоосвіти служать спільне читання книжок. У хорах ведуться підготовчі до богослужінь церковні вправи: співання, читанки, бесіди; 4) Осередкові церковні органи подають ініціативу до церковної самоосвітньої праці й керують нею: подають зразкові списки богословських книжок з окремих наук, указують зразкову послідовність читання, ознайомлюють з практикою самоосвітньої церковної праці через журнал “Церква й Життя”, допомагають у постачанні книжок, нот.

Про те, що керівництво УАПЦ дбало про розвиток і організацію богословсько-наукової праці (таким чином розвивало цей важливий напрямок діяльності церкви навіть в несприятливих умовах), свідчить той факт, що в доповіді єп. Якова Чулаївського подано докладний план дій

⁴⁵ Там само. – Арк.128-зв.

щодо влаштування богословсько-наукової колегії. Це дещо суперечить тогочасним подіям. Напередодні ліквідації УАПЦ в 1930 р. радянською владою ця церква була готова втілювати в життя серйозні проекти розбудови української богословської науки. На жаль, ці проекти залишилися на папері і ми не знаємо, яким чином вони були б реалізовані, коли б УАПЦ діяла в інших зовнішньо-політичних умовах.

Головними тезами в доповіді єп. Якова Чулаївського з цієї проблеми були наступні: 1) ВПЦР організовує при своїй президії богословську наукову колегію; 2) колегію обирає ВПЦР; 3) колегія кооптує своїх членів; 4) по округах (епархіях) окружні органи закладають філії наукової колегії; 5) завдання колегії – розвиток богословської наукової праці в УАПЦ. Найближчими черговими завданнями колегії є: а) встановлення богословської термінології українською мовою; б) оцінка творів підручної літератури; в) кваліфікування учених богословських праць і учених працівників для з'ясування здатності й підготовленості до церковно-освітньої праці тощо. Далі на цій нараді засідання передсоборної комісії УАПЦ від 29 липня 1927 р. в св. Софії почалася дискусія з приводу розповсюдження церковних видань і часописів УАПЦ.

Єпископ Петро Ромоданів на цій нараді теж наголосив на необхідності церковної освіти для людності, але при тому сказав, що на практиці розповсюдження церковних часописів іде дуже погано. Ситуація парадоксальна: спочатку лунають голоси: “дайте друковане слово – дайте часопис, а часопис лежить запакований в рогожу”. Сотні примірників книжок лежать при ВПЦР. Частину розіслано по парафіях (одну – для настоятелів і одну – для парафії), і ось через тиждень вертають 10–20–30 примірників. Прийдеться “за ненадобністю” припинити друкувати. “Гадалось, що українець, що прибув до св. Софії в гарному українському одязі, й книжечку візьме, ... а вона лежить”⁴⁶.

Далі єп. Петро Ромоданів повідомив, що принципова згода уряду на відкриття Богословської школи вже дана, до підготовки вже приступлено (щодо цієї “принципової згоди уряду” буде сказано нижче). Але єп. Петро в своєму виступі розкриває ще один задум ВПЦР щодо відкриття школи, зокрема про те, що з'явилася думка дістати 2–3 тисячі крб. на ремонт будинку при Петропавлівському храмі на Куренівці. І запропонував округам (епархіям) “піддержати юнаків, що прибудуть до школи...”, оскільки до цього часу “на заклик Президії ВПЦР надіслано з Округових Церков на школу до 300 крб., зібраними 300 крб. далеко не поїдеш, щоб відкрити школу. Потрібна матеріальна допомога школі...”

На це зауваження архиєп. полтавський Костянтин Кротевич відповів, що “парафії бідні, потрібно розбити на категорії по спроможності, бо є парафії настільки бідні, що не в силах дати 12 крб. на журнал; виходить, що причина не зовсім в несвідомості”. Щоправда, архиєп. Феодосій Сергієв сказав: “Парафії не бідні, а байдужі, бо парафії не звикли ще приймати духовну їжу. Назва “Церква й Життя” не відповідає дійсності, церковне

⁴⁶ Там само. – Арк.130.

є, а життя мало. Незрозумілий зміст журналу для селянства не досить освіченого є теж до деякої міри мотивом до неприйняття журналу”.

Цікавий аргумент висунув єп. Марко Грушевський: “Різні балачки різних осіб про причини нерозповсюдження журналу. Доцільно було б самому священникові на парафії проїнятися думкою про важливість читання журналу і пояснювати важливість цього для людності, заохочуючи до набуття журналу. Не все священство свідомо ставиться до журналу”. Його підтримав мирянин брат О.П.Коляда, який висловився за те, аби журнали брали округи для розповсюдження. “Незацікавленість мас журналом є вина священника, що не вміє і не хоче зацікавити людність журналом. Потрібно головну увагу звернути на зацікавленість журналом, бо справі набуття його заважає не бідність, а індиферентність до журналу”.

Виходячи з рішень передсоборної наради і постанов II Всеукраїнського церковного собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р., новий склад ВПЦР на чолі з прот. Леонтієм Юнаковим знову офіційно звертається до уряду УРСР, точніше до відділу культів окружного адміністративного відділу НКВС, який і займався вирішенням цих та інших питань, з проханням розглянути питання про влаштування духовно-освітнього навчального закладу УАПЦ. Документально цю прогалину поки що не заповнено. Після закриття Пастирських курсів у 1922 р. ніяких документів про функціонування духовно-освітніх закладів не знайдено.

У грудні 1927 р. звернулися до НКВС УСРР члени ВПЦР прот. Леонтій Юнаков, єп. Яків Чулаївський та Леонід Карпов з заявою, у якій ішлося про надання дозволу на відкриття “Богословника” (Богословської Академії УАПЦ)⁴⁷. До заяви додавалися Статут та перелік навчальних програм. Відсутність у складі засновників “Богословника” митрополита УАПЦ о. Василя Липківського пояснюється його повним (після II Всеукраїнського собору УАПЦ 1927 р.) відходом від діяльності. У заяві було сказано, що заняття в богословській школі пропонується розпочати у вересні 1928 р. в приміщенні на вул. Короленка (Володимирській), 24 в помешканні 5-а – тобто в одному з будинків на території Софійського монастиря. Метою цієї школи було вказано: “розвиток богословської науки й виготовлення освічених церковних діячів в УАПЦ”.

Деяке світло на проблему відкриття цього навчального закладу УАПЦ проливають документи з фонду Р-5 ЦДАВО (“Народный комиссариат внутренних дел Украинской ССР”), зокрема ті, що стосуються справ “Инспектора по делам культов”. З огляду на інформацію з інших документів цих справ можна висловити припущення, що вже деякий час собор Малої Софії належав тихонівській (“старослов’янській”) громаді як наданий органом влади для користування, що давало можливість їм активно втручатися в життя цієї громади.

До НКВС було надіслано прохання від заступника голови президії ВПЦР архієпископа Костянтина Малюшкевича від 16 грудня 1927 р., № 2592. Через важливість інформації, яка міститься в цьому документі,

⁴⁷ Там само. – Спр.166. – Арк.1.

наводимо його повністю: “За принциповою згодою Державлади на відкриття в м. Києві вищої Богословської Школи під назвою “Богословника” (Духовна Академія) Президія ВПЦР просить віддати в розпорядження ВПЦР Київський храм т.зв. “Малої Софії”, що стоїть поряд з Софіївським собором в Софіївському подвір’ї. Храм цей буде використано для відкриття в ньому Школи і, в разі потреби, для канцелярії ВПЦР, не змінючи головного призначення храму – богослужіння в передній вівтарній його частині у відповідні часи”⁴⁸.

Отже, тактичний хід карних органів влади можна тлумачити наступним чином: після II Всеукраїнського собору УАПЦ 1927 р., коли було апробовано на високому рівні методи тиску і маніпулювання в церковному середовищі, влада спочатку висловила формальну згоду на відкриття школи (принаймні не заперечила таку можливість), але одночасно було дано дозвіл на реєстрацію старослов’янської парафії (“тихонівців”), прекрасно розуміючи, що за умов тогочасного конфлікту всі сили обох громад – УАПЦ та РПЦ – будуть витрачені на протистояння і влада опиниться в становищі впливової третьої сторони.

Через декілька місяців, весною 1928 р., адмінвідділ НКВС у своєму повідомленні київському окрадмінвідділові взагалі запропонував повідомити ВПЦР, що “НКВС, розглянувши їх заяву про передачу Малої Софіївського собору в м. Києві аби відкрити в ньому Богословську школу – ухвалив відмовити в їх клопотанні”⁴⁹, оскільки зазначеним приміщенням в даний час користується старослов’янська громада, “яка нічим не порушила умови на користування собором”⁵⁰. Саме в цей момент і було вирішено долю попередньо згаданого прохання заступника голови президії ВПЦР архієпископа Костянтина Малюшкевича від 16 грудня 1927 р. № 2592, оскільки текст двох резолюцій на тексті прохання теж датований березнем місяцем.

Згідно з першою резолюцією, “Малий Софіївський собор зайнятий старослов’янською громадою, [тому] НКВС не вважає за можливе розірвати умову з нею, оскільки громада умови не порушила й нема формальних причин для розриву” (підпис нерозбірливий)⁵¹. Текст другої резолюції лаконічний: “Слід відмовити”⁵².

⁴⁸ ЦДАВО. – Ф.Р-5. – Оп.3. – Спр.1135: “Переписка с админотделом Киевского Окрисполкома о передаче малого Софиевского собора религиозной общине для открытия в нем богословской школы. Начато 21 января 1928 г., окончено 10 мая 1928 г., на 27 листах”. – Арк.5 (машинопис, завірена копія, штамп ВПЦР, 2 резолюції на тексті).

⁴⁹ Там само. – Арк.4 (лист Адмінвідділу НКВС до Київського Окрадмінвідділу від 8 березня 1928 р. за підписами Начальника Адмінвідділу НКВС Невського і старшого інспектора культів того ж відділу Рудіної – машинопис, завірена копія).

⁵⁰ Там само. – Арк.4.

⁵¹ Там само. – Арк.5.

⁵² Там само. – Арк.5 (підпис нерозбірливий, але на другій резолюції є дата “28.III”, яка, напевно, відноситься до 1928 р., оскільки саме прохання архієп. Костянтина Малюшкевича датоване 16 грудня 1927 р.).

Виходячи з цієї інформації, яка міститься в поданих до розгляду документах про устрій майбутньої богословської школи УАПЦ – “Українського Богословника”, цікаво зазначити, що в цьому навчальному закладі не передбачалося ректора. Керівним органом “Богословника” повинна була стати Богословницька Рада, а керівником – голова цієї ради. Богословницька Рада у складі її голови, писаря, провідника (інспектора) і дозорця (вихователя) мали кооперуватися з Фундаторською Радою на чолі з головою та писарем і скарбником в її складі. Богословницька Рада повинна була складатися з усіх професорів закладу, а також із 2-х членів Фундаторської Ради і, що цікаво, з 2-х учнів “Богословника”.

Ця Богословницька Рада мала право після іспиту й публічного захисту дисертації надавати богословські наукові ступені. Щоправда, немає згадки про те, які саме ступені планувалося надавати і за які роботи. Усі посади в Богословницькій Раді пропонувалося зробити виборними. До “Богословника” планувалося приймати на навчання слухачів обох статей віком після 18 років. Це було зумовлене, по-перше, Законом радянської влади про відокремлення церкви від держави, а школи від церкви, згідно з яким навчання релігії мало відбуватися після досягнення повноліття, а по-друге, жінок теж приймали на навчання, оскільки жінки в УАПЦ також брали участь в церковному житті. Курс навчання передбачався 3 роки, навчальний рік тривав з 1 вересня по 15 червня. Каникули планувалося влаштувати на Різдво та Великодні свята (по 2 тижні). Лекції мали читатися з 14 по 19 годину.

Короткотермінові курси при “Богословнику” мали готувати церковних регентів. На цих курсах програма була значно коротшою і основну увагу було приділено історії і теорії співу, практиці церковного співу, виразному читанню і музиці (скрипка, фісгармонія). Серед викладачів майбутньої Академії (“Богословника”) вказані новообраний митрополит УАПЦ Миколай Борецький, архієпископи Костянтин Малюшкевич, Йосип Оксіюк, Нестор Шараївський, Костянтин Кротевич, Феодосій Сергієв, Микола Пивоварів, єпископи Яків Чулаївський, Григорій Монзолевський, протоієреї Леонтій Юнаков, Леонід Мізецький, Леонід Карнов, Микола Хомичевський, Юрій Красицький, Дмитро Ходзицький.

Серед інших викладачів з мирян були благовісник УАПЦ Володимир Чехівський, композитор і регент Софійського собору Петро Гончаров, брат відомого композитора Кирила Стеценка – Петро Стеценко, композитор і регент собору св. Софії Микола Гайдай, викладач гри на скрипці і фісгармонії Петро Калачинський та ін. Запропонована ВПЦР програма навчання в Духовній Академії та короткотермінових диригентських курсах за змістом практично не відрізнялася від програм духовних навчальних закладів.

Відмінним було запровадження до вивчення відсутніх до того “українознавчих” напрямків – історія українського церковного письменства, богослужбова мова (українська), ті розділи вивчення історії церковного співу, які стосувалися власне української традиції (“Київське знам’я”, Львівський ірмологій, київські співці XVII ст., творчість українських компо-

зиторів УАПЦ 20-х років)⁵³. Розподіл навчальних дисциплін відбувався наступним чином: Св. Письмо Старого Заповіту мали читати архієпископ Нестор Шараївський і єп. Григорій Монзолевський, Св. Письмо Нового Заповіту – вірний Володимир Чехівський і архієпископ Йосиф Оксіюк, історію світового письменства – прот. Микола Хомичевський і архієпископ Йосиф Оксіюк, а історію українського церковного письменства – прот. Миколай Хомичевський і вірний Володимир Чехівський.

Історію Старого і Нового Заповітів мав викладати сам митрополит УАПЦ всесесний Миколай Борецький. Догматику викладали прот. Микола Хомичевський і архієп. Костянтин Малюшкевич. Цікаво зазначити, що з деяких предметів було призначено по декілька викладачів. Так, наприклад, етику мали читати в “Богословнику” М.Хомичевський, В.Чехівський, Й.Оксіюк і К.Малюшкевич, літургіку – М.Хомичевський, Й.Оксіюк, Д.Ходзицький, Ф.Сергеев, гомілетіку – Л.Карпов, Й.Оксіюк, Я.Чулаївський, К.Малюшкевич. Так само багато викладачів числяться викладачами апологетики, пастирського богослов'я, церковного права, світової церковної історії (з археологічним розділом), поєднального богослов'я тощо.

Про діяльність “Богословника” відомо дуже мало, оскільки, як твердить проф. І.Власовський у своєму “Нарисі...”, майже ніяких даних про цей напрямок діяльності не потрапило до дослідників діаспори, які займались вивченням історії УАПЦ. Таким чином, новознайдені в українських архівах документи з історії організації богословської освіти УАПЦ 20-х років ХХ ст. дають можливість заповнити іще одну інформаційну лакуну в загальному обсязі знань про розвиток українських церковно-визвольних змагань, утворення та існування Української автокефальної православної церкви та спеціальну галузь її діяльності, пов'язану з намаганням організувати систему духовно-освітніх навчальних закладів на чолі з Духовною Академією.

Судячи навіть з фрагментарних відомостей, які вдалося розшукати в архіві, така вища духовна школа в Києві, по-перше, мала виразне національне обличчя, що виявлялося в самому дусі підготовки священиків, мові навчання, включенні до навчальної програми тих предметів, які неможливі були в дореволюційній Київській духовній академії. По-друге, незважаючи на невеликий викладацький досвід багатьох викладачів, ця духовна школа мала в своєму складі найвидатніших провідників УАПЦ, композиторів, регентів та видатних українських науковців, що, звичайно, свідчило про досить високий рівень навчання. По-третє, можна твердити, що якби не цілеспрямована політика радянської влади щодо релігії та церкви, то при такому ставленні до навчання, можливо, справа утворення і успішної діяльності вищої духовної школи УАПЦ була б цілком забезпечена.

Але через зовнішні обставини, які врешті-решт призвели до ліквідації УАПЦ і репресій проти її вірних, цю справу було припинено, а відомості про духовно-освітню діяльність УАПЦ на тривалий час поховано в архіві...

⁵³ ЦДАВО. – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.166. – Арк.9.